

“AZERBAIJAN YURT BİLGİSİ” DERGİSİNDEKİ 28 MAYIS 1918 ANISINA YAZILMIŞ MAKALELERDE AZERBAIJAN CUMHURİYETİNİN EDEBİ - TARİHİ İZLERİ

LITERARY AND HISTORICAL TRACES OF THE AZERBAIJAN REPUBLIC IN THE ARTICLES WRITTEN IN COMMEMORATION OF MAY 28, 1918 IN "AZERBAIJAN YURT BİLGİSİ" JOURNAL

Dr.Öğr. Üyesi Afina BARMANBAY

Kafkas Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü,
Kars / TÜRKİYE, ORCID: 0000-0001-8038-6668

ÖZET

Türk halklarının *Mehmet Fuat Köprülüzade, Ahmet Zeki Velidi, Abdulkadir İnan, Mahmut Ragıp Gazimihal, Abdullah Battal (Taymas), Adnan Cahit (Ötügen), Ayaz İshaki* gibi onlarla aydınlarını bir çatı altına toplamış olan *Azerbaycan Yurt Bilgisi* dergisi, yalnızca Azerbaycan'ın değil, bütün Türk halklarının kültürlerinin tetkike muhtaç konularını ele almıştır. Türk halklarının milli değerlerini araştıran bu derginin birkaç sayısında Azerbaycan Cumhuriyeti anısına makaleler yayınlanmıştır. Bu hatıra yazılarında tarihi Rus sömürgecilği, *Kafkas Müslümanlarının Kurultayı, Feteli Han Hoyski* hakkındaki fikirler, *Kafkas Türk-Müslüman Talebe Birliği*'nin faaliyetleri, Türk esirlerinin Nargin adasından kaçırılması, Milli Ordunun teşekkülü, milli matbuat, milli edebî süreç gibi meseleler konu edilmektedir. Farklı ifade tarzlarıyla farklı konuları anlatan bu hatıra yazılarını idea yönünden birleştiren en önemli özellik, müelliflerinin azmi, mücadele ruhu, teslimiyet duygusundan tamamen uzak olmaları, yarına olan umutlu bakışlarıydı. Bu özelliklerin, *Azerbaycan Yurt Bilgisi* dergisinin genel ideolojik havasını ve Sovyetlerin dağılacağına inanan bütün muhacirlerin düşüncelerini ifade ettiğini söyleyebiliriz.

Anahtar Kelimeler: 28 Mayıs 1918, Azerbaycan Cumhuriyeti, Azerbaycan Yurt Bilgisi.

ABSTRACT

"Azerbaijan Yurt Bilgisi" journal, which gathered under one roof many intellectuals including *Mehmet Fuat Kopruluzade, Ahmet Zeki Velidi, Abdulkadir Inan, Mahmut Ragıp Gazimihal, Abdullah Battal (Taymas), Adnan Jahit (Otuken), Ayaz Ishaki*, covered not only the issues related to Azerbaijan but also the issues with regard to the cultures of all Turkic peoples that needed to be observed. In some issues of this journal that investigated the national values of the Turkic peoples, articles dedicated to Azerbaijan Republic were published. These commemorative articles touched upon such topics as the historical Russian colonialism, the *Congress of Caucasian Muslims*, the ideas about *Fatali Han Hoyski, Caucasian Turkish-Muslim Student Union* activities, the abduction of Turkish prisoners from Nargin Island, the formation of National Army, national press, national literary process etc. The most important features that unite these commemorative articles, which cover different topics in different manner, include the writers' determination, their spirit of struggle, absence of the feeling of submission and looking forward with hope. We can say that these features express the general ideological atmosphere of "Azerbaijan Yurt Bilgisi" journal and the ideas of all the refugees who believed in the collapse of the Soviets.

Keywords: May 28th 1918, Azerbaijan Republic, "Azerbaijan Yurt Bilgisi".

1. GİRİŞ

28 Mayıs 1918'de Kuzey Azerbaycan'da kurulan *Azerbaycan Cumhuriyeti*, Müslüman dünyasındaki ilk parlamentolu cumhuriyetti. Fakat I. Dünya Savaşı'nın acı sonuçları dünya düzenini öyle bir bozmuştu ki, Azerbaycan'ın kendi içinde bu bağımsızlığı sürdürebilmesi imkânsızdı. 1917 Rus inkılabının milletlere istiklal vaat ettiği büyük umutlar uyandırsa da çok geçmeden Bolşevizm'in Çarlık sistemden

daha acımasız ve kanlı bir sistem olduğu gün yüzüne çıktı. 1918’de kurulan Cumhuriyet, 1920’de Rus işgaline maruz kalarak sona erdirildi.

Bu dönem milli aydınlarımızdan **“kalanlar” ve “gidenler”** diye bahsetmek isteriz. Sovyet rejimi, ilim ve edebiyatı sıkı bir baskı altında tutmuş, at kılına bağlı halde sallanan *Domokles Kılıcı*’nı aydınların kafalarının üzerinde hazır bulundurmuş, en ufak hatalarında o kılıcın başlarını keseceğini her daim hatırlatmıştır. “Kalanlar”ın çoğunu Sovyet rejimi 1936 yılına kadar “ıslah” etmeye çalıştı, olmadı kurşuna dizdi veya sürdü. “Gidenler” – gittikleri yerlerde “muhacir” adını aldılar, kendi matbu organlarını yaratarak istiklal mücadelelerini ömürlerinin sonuna kadar bir şekilde devam ettirdiler. “Kalanlar” seslerini içlerine gömdüler, hürriyet tadını gördükten sonra işgal altındaki vatanlarında gurbetçi oldular, yarım kaldılar. “Gidenler” ise “kalanlar”ın içlerinde boğmaya çalıştıkları hak seslerini duyurdular, sözün gerçek anlamında *“çiğnenen bir ülkenin hak bağırın sesi”* oldular, fakat onlar da yarım kaldılar. “Kalanlar” vatanlarında gurbetçi, “gidenler” gurbette vatancı oldular. “Kalanlar” istiklalin bedelini canlarıyla, “gidenler” ruhlarıyla ödediler. **Böylece milli aydınlarımızın hepsi yarım kaldılar.** “Gidenler” – “Muhacir” adını aldılar. Onların istiklale yeniden kavuşacaklarına dair inanları ve imanları hiç mi hiç tükenmedi. “Gidenler” *Azerbaycan Cumhuriyeti*’ni kalplerinde ve emellerinde yaşattılar. “Gidenler” gurbette Sovyet işgali altındaki Türk halklarının gerçek tarihini, milli edebiyat, tarih, dil, folklor, coğrafya, etnografyasını yazdılar. Bu konulara odaklı yazılara ağırlık veren muhaceret matbuatının başında *Azerbaycan Yurt Bilgisi* dergisi gelir diyebiliriz. Prof. *Ahmet Caferoğlu*’nun (1899, Gence - 1975, İstanbul) başkanlığı altında 1932-1934 yıllarında İstanbul’da neşredilen *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, aylık dil, edebiyat, tarih ve sanat dergisiydi. Derginin bilim kurulunda, *Mehmet Fuad Köprülüzade* (1890, İstanbul – 1966, İstanbul), *Ahmet Zeki Velidi* (1890, Başkurdistan – 1970, İstanbul), *Abdulkadir İnan* (1889, Başkurdistan - 1976, İstanbul) gibi önemli isimler yer alıyordu. *Azerbaycan Yurt Bilgisi* dergisinde yalnızca Azerbaycan’ın değil, bütün Türk halklarının kültürlerinin tetkike muhtaç konuları ele alınmıştır. Bir araştırma enstitüsünün yapacağı işleri kısa bir zaman diliminde ortaya koyan bu dergi, Türk halklarının kültürlerinde oluşan boşluğu da doldurmuş oldu. Sovyetlerin baskısıyla muhacir matbuat organlarının kapatılması sonucunda *Azerbaycan Yurt Bilgisi* dergisinin de yayın hayatına son verildi, 1954’de ise bir tek sayısı çıktı. Çalışma konumuz Azerbaycan Yurt Bilgisi dergisindeki 28 Mayıs anısına yazılan makalelerdir. Dergide, Başyazıların ve Haberlerin dışında, *Halil Hasmehmetli* (Halil bey Hasmemmedov), *Seidli Mir Aziz* (Aziz Alpagut), *Naki (Nağı) Şeyhzamanlı*, *Kırımlı Cafer Seyit Ahmet* (Cafer Seydahmet Kırimer), *M.E. Resulzade* gibi isimlere ait 28 Mayıs hatıra yazılarını *Gültekin’in* (Emin Abid) Tekin mahlası ile yazdığı meşhur *“Yaşa, yaşa, çok yaşa, ey şanlı Azerbaycan”* şiiri takip etmektedir. Hayatlarını Türk halklarının istiklaline adanmış ve bu uğurda sonuna kadar mücadele etmiş olan bu yazarlar kimlerdi?

Muhammed Emin Resulzade (1884, Bakü - 1955, Ankara) – *Azerbaycan Cumhuriyeti*’nin (1918-1920) kurucusu ve ilk cumhurbaşkanı;

Naki Şeyhzamanlı (Keykürun) (1883, Gence - 1967, İstanbul) – Milli İstihbarat Bakanı;

Halil Hasmehmetli (1873, Gence - 1947, İstanbul) – Adliye Nazırı;

Seidli Mir Aziz (Aziz Alpagut) (1895, Bakü - 1988, Ankara) – Kafkas Türk-Müslüman Talebe Birliği Başkanı ve Bakü Devlet Demiryolları İstintak Hâkimi;

Kırımlı Cafer Seyit Ahmet (Cafer Seydahmet Kırimer) (1889, Yalta - 1960, İstanbul) – Kırım Halk Cumhuriyeti’nin Milli Savunma ve Dışişleri Bakanı;

Gültekin (Emin Abid) (1898, Bakü - 1938, Bakü) – Türkiye’de öğrenciyken yazdığı şiirlerle muhacir aydınlar arasında en ünlü şair, zengin bilimsel çalışmalarıyla milli edebi eleştiri ve folklor sahasında çok önemli bir yere sahip olan bilim adamı.

Çalışmamızda, Azerbaycan Cumhuriyeti’ne (1918-1920) giden yolda tarihi, siyasi ve edebi süreç, Cumhuriyetin düşüşü, mücadele ruhu, istiklalin yeniden elde edileceğine olan kati inam ve eminlik, adı geçen yazarların makalelerine istinaden tetkik edilmiştir.

2. TARİHİ-SİYASİ SÜREÇ ve 28 MAYIS

Rus hegemonyası altındaki Türk halkları 1917 inkılâbını bir fırsat olarak değerlendirdi. *“Daha harp esnasında başlayan Rus inkılâbı Azeri Azeri Türklerine yeni çığır açmış idi. Bu da “istiklal ve hürriyet çığır” idi”* (Şeyhzamanlı, 1933: 227). 28 Mayıs’a kadar olan siyasi süreç *M.E. Resulzade*, *Naki*

Şeyhzamanlı ve Seidli Mir Aziz'in anılarında anlatılmaktadır. Makalelerde, 19.yüzyıldan beri devam etmekte olan Rus vahşeti, Türkleşme, Bakü Kurultayı (Nisan 1917), Nargin adasındaki Türk esirleri, Milli Ordunun kurulması meseleleri ele alınmaktadır. *Naki Şeyhzamanlı*, Rus İmparatorluğu Türk ülkelerini kılıçtan geçirmiş, kendisine tabi kılmış, yetmemiş “*Türkiye'nin de kutsi hakkına*” tecavüz etmiş diyerek, 93 harbinde de, son cihan harbinde de “*Ruslar tarafından söndürülen Türk ocaklarını, katledilen Türk askerlerini*” hatırlar (Şeyhzamanlı, 1933: 225). *M.E. Resulzade*, 1905 Nijni-Novgorod ve 1917 Moskova Müslüman kongrelerinin karakterce farklı yönlerini açıklayarak, ilk kongrede liberallerin, ikincide ise artık inkılâpçı milliyetçilerin üstünlük sağladığını belirtir (Resulzade, 1934: 165).

2.1. Kafkas Müslümanlarının Bakü Kurultayı

1917 Nisan ayında *Kafkas Müslümanlarının Bakü Kurultayı* Azerbaycan istiklaline giden yolda önemli süreçti. Resulzade, bu kongrede “Müsavat” fırkasının programından bahsederek, orada sadece “*Azerbaycan'ın değil, Rusya dâhil diğer Türk illerinin de birer siyasi teşekkül haline gelmeleri zaruretini*” ilan ettiklerini belirtir (Resulzade, 1934: 165). *Şeyhzamanlı*, Bakü kurultayını “*halkın ihtiyacına tercüman olmuş, onun derdini anlamış ve yeni tedbirler almış*” değerlendirir (1933: 225). *Seidli Mir Aziz*, “*Hayatımın Hikâyeleri*” adlı hatıra yazılarında bu kurultaydan daha detaylı bahseder: “*Kurultay “İsmailiye” binasında toplanıyordu. Ben de bir arkadaşla birlikte kurultaya Talebe Birliğimizin temsilcileri olarak davet edildik. Rozet olarak yeşil ay seçilmişti. Kongre birkaç gün devam etti ve çok heyecanlı geçti. Kuzey Kafkaslı kardeşlerimiz Kurultay'a milli kıyafet giyerek gelmişlerdi. Sahnede her memleketin türkülleri söylendi, fişekler patlatıldı ve nihayet konuşmalara geçildi*” (Alpagut, 2012: 89-90).

Şeyhzamanlı, Bakü Kurultayından bahsederken özellikle *Ali Merdan Bey Topçubaşı* (1865, Tiflis - 1934, Paris) ve *Nesip Bey Yusufbeyli'nin* (1881, Gence - 1920, Yevlah) konuşmaları üzerinde durmuştur. *Ali Merdan Bey* konuşmasında, Rus inkılâbından istifade edeceklerini ve “*Rus inkılâpçıları ile yürümekte*” olduklarını söylerken hemen bir meseleye de dikkat çekmiştir: “*Ancak unutmayınız ki Rus inkılâpçıları içerisinde Türkiye'nin ebedi düşmanları Milyukof'lar¹ vardır. Bunlar Çanakkale meselesinde en ileri gidenlerdir. (...) Boğazlar meselesinde biz katiyen Milyukof'lardan ayırırız. Boğazlar “Türkiye'nin ve Türklerin ana boğazıdır”* (Şeyhzamanlı, 1933: 227-228). Kimdi bu Milyukov? Pavel Nikolayeviç Milyukov (1859, Moskova – 1943, Fransa) Rusya'da Kadet Partisi'nin kurucusu, Geçici Hükümet'te Dışişleri Bakanı, kırmızı-Bolşevizm'e karşı olan beyaz-Menşevik ideologu ve devrim sonrası Rus muhacirlerin önde gelen isimlerindendi. P.N. Milyukov, XIX. yüzyıl sonlarında Rus çarı I. Petro (1672-1725) hakkında yazdığı yüksek lisans teziyle² kendinden koyu bir Rus milliyetçisi gibi söz ettirmeyi başarmıştı. 1891'de daha savunulmadan yayımlanan bu tezin, 1905'de yeniden monografi şeklinde neşredilmesi Milyukov'u genç yaşlarından bilim dünyasında ünlü etmiştir. P.N. Milyukov'un ilk defa 1955'de New York'ta, Sovyetler dağıldıktan sonra 1991'de ise Moskova'da yayımlanan *Hatıralarım* adlı kitabında Türkiye ile ilgili fikirleri dikkat çekmektedir. Milyukov kendi hatıralarında Boğazları ve İstanbul'u ele geçirmek fikrinin II. Nikolay'ın³ aklını daima meşgul eden konulardan olduğunu yazıyordu. Hatıralarda yazılana göre, çarın 30 Ağustos 1916 tarihli raporunda Türkiye'nin Avrupa'daki varlığına bir son vermek gerektiği yazıyordu (Milyukov, 1991: 306). Milyukov, 1908. yıldan 1915 yılına dek kendisinin bu fikirlerden uzak olup temkinli davranma sebeplerini yalnızca İttihatçılarla iyi ilişkilerine bağlı olmadığını belirterek gerçek sebebini dile getirmiştir. Şöyle ki Milyukov, Şark problemini yeterince bildiği için bu yolda Rusların da Avrupa tarafından ciddi engellerle karşılaşacaklarını anlıyordu. 1915'de müttefiklerle yapılan anlaşma Milyukov'u cesaretlendirse de, hatta zafer kazanma ihtimallerine rağmen yine de bu yolda önlerine çıkacak zorlukları göre biliyordu. Milyukov'a göre, Slav topraklarının Türk boyunduruğundan kurtuluşu ve eski resmi geleneğin bir parçası olan Türklerin Avrupa'dan çıkarılması farklı şeylerdi; Türklerin her şeyden önce ideolojik yönden gönüllü olarak çekilmesi ise ancak Kemal Atatürk reformundan ve devlet merkezinin Ankara'ya aktarılmasından sonra mümkün oldu ki, o dönemde bunu kimse düşünmemişti (Milyukov, 1991: 307). Tartışmalara açık olan bu tespit, konu araştırmacıları için faydalı kaynak niteliğindedir.

¹ Миллюков Павел Николаевич.

² Миллюков, 2011.

³ II. Nikolay - Rus İmparatorluğu'nun son çarı Nikolay Aleksandroviç Romanov (1868-1918).

Şeyhzamanlı, kurultayda konuşma yapmak için kürsüye çıkan *Nesip Bey Yusifbeyli* 'yi "Azeri Türkünün asıl ruh ve dileğinin canlı timsali" diye takdim eder. *Nesip Bey*: "Sizi bütün kalbimle temin ediyorum ki pek yakın bir zamanda, Azerbaycan müstakil bir devlet, misafır bulunduğumuz Bakü şehri onun payitahtı ve içerisinde söz söylediğimiz bu salon da onun parlamamı olacaktı" sözleriyle "Azeri türkünün saklı dileğini onun kendi kalbine aşılardı". "Alkış tufanı ile kürsüden inen *Nesip Bey*, artık milletin son sözünü söylemiş idi. Azerbaycan istiklaliyete manen kavuştu. (...) Herkes birer birer mukaddes "istiklal" lafzının duygusu ile onu ilk ağzından çıkarana, Kâbe'ye koşar gibi koştu, hürmetleriyle ellerini sıktı. Demek, merhum *Nesip Bey* bu tarihi sözleriyle "istiklal çıkırının" resmi kışad⁴ kordonunu kendi elleri ile kesmişti". Kurultaydan sonra Azeri münevverleri bu istiklal çıkırını hep beraberlerinde götürerek memleketin her köşesine yaydılar (*Şeyhzamanlı*, 1933: 228).

Seidli Mir Aziz ise kurultayda Azerbaycan'daki Şiilerin dini lideri *Şeyhülislam* ve Sünnilerin dini lideri *Müftünün* birlikte kürsüye çıkıp konuşmalarını en "sevinçli ve unutulmaz" olay gibi anlatmıştır. *Şeyhülislam* ve *Müftü* geçmişten beri mezhepçiliğin Türk milletine binlerce belalar getirdiğini, artık aralarında mezhep meselesinin kalmadığını ilan ederek kucaklaşıp öpüştiler. "O sevinç gürültüsünü, o sevinç gözyaşlarını görmek lazımdı ki, milletimizin fanatizmden ne kadar uzak olduğu anlaşılın" (Seitli, 1933: 200). *Aziz Bey* makalesinde emperyalistlerin Türkler arasında mezhep ayrılığı yapmak için bol keseden para harcadıklarına, "devlet tarafından Şiilere, Sünnilere mahsus ayrı ayrı ruhani mektepleri bile kurulduğuna", "hatta Rus liselerinde okuyan Türk talebeleri arasında da bu gayeyi takip etmeye çalıştıklarına" (Seitli, 1933: 200) dikkat çekmiştir. Konuyla alakalı eski anısından bahseden *Aziz Bey*, daha 1912-1913 yıllarında Tiflis'teki lisede okurken müdüriyetin sırf bu yöndeki siyaseti takip ederek okula birisi Şiiler, diğeri de Sünniler için ilahiyat dersleri vermek üzere iki molla yönlendirdiğini anlatır. 80'e kadar talebe mescitte toplanarak karar alıyorlar: mollalardan birisi ilahiyat, diğeri ise Türkçe dersi verecektir. Talebeler, ısrar ederek müdüriyete bu kararlarını kabul ettirmeyi başarırlar. Bu anı, milli gençlerin, emperyalistlerin bölücülük siyasetine karşı direnişini gösterme açısından değerli bilgilerdir.

2.2. Ordu Kuruculuğu

1917 Şubat devrimi zamanı üniversite öğrencisi olan *Aziz Bey*, bir hafta sonrası Estonya'yı terk ederek Petersburg üzerinden Azerbaycan'a döndüğünü anlatır. Milli düşünceli öğrenciler "artık bu defa millete ilimleri ile değil canlarıyla lazım olduklarını anlamışlardı" (Seitli, 1933: 199). Bakü'de *Kafkas Türk-Müslüman Talebe Birliği* 'ne başkanlık yapan *Aziz Bey*, hatıralarında o dönemi şöyle anlatmıştır: "milyoner *Musa Nağioğlu*'nun oğlu *İsmail*'in hatırası olarak yaptırdığı ve millete hediye ettiği "İsmailiye" binasında bize de iki büyük oda ayrıldı. Kısa bir zamanda oldukça yayıldık ve kuvvetli bir teşkilat hâline geldik." (2012: 88). *Aziz Bey*, dergideki yazısında da birliğin aldığı kararlar hakkında detaylı bilgiler vermiştir. **Talebe Birliği üç mesele ile ilgili harekete geçer: Kurultayda iştirak etmek, Türk esirlerin kaçırılmasına yardım ve ordu kuruculuğu meselesi.** Kurultayda iştirak etmek bunlardan en kolayıydı ve onu gerçekleştirdiler. Talebe Birliğinin gündemindeki ikinci mesele "Cemiyet-i Hayriye"nin organize ettiği *Nargin* adasındaki Türk esirlerin kaçırılmasına yardım etmektir. *Aziz Bey*, 16 zabitin kaçırılmasında birkaç talebenin de iştirak ettiğini yazar ve bu olaydan sonraki haberleri anlatır. Şöyle ki, kaçış gecesindeki fırtınada dalgalar Zığ burnundaki kayığı ipinden koparıp denizin ortasına sürükler, gündüz devrilmiş kayığı fark eden Rus görevlileri kaçan esirlerin fırtınada boğulup öldüklerini sanarak gazetelere de bu yönde bilgi verirler. Hâlbuki o saatlerde esirler, "Cemiyet-i Hayriye"nin "İsmailiye" binasındaki odalarında istirahat ediyorlardı (Seitli, 1933: 201).

Talebe Birliğinin gündemini meşgul eden en zor mesele ise silahsızlık ve askersizlikti. *Aziz Beyin* anlattığına göre, "İsmailiye" binasının bir köşesinde gönüllü asker kaydına başlanılmıştı. Arkadaşlara örnek olsun diye *Aziz Bey* kendisi de kayıt yaptırmıştı. İlk haftada 50-60 gönüllü yazılmıştı. Daha sonraları Ermenilerin Rusları doldurması sonucunda zaten gergin olan ilişkiler daha da gerildiğinden göz önünden çekilip **Lenkeran'a yerleşme kararı alınır.** "Binlerce ahalinin bizi sarması, gürültülü Türk askeri şarkısı, nizamla yürüyüş, zabitlerin selam veren parlak kılıçları ve ahalinin ardı kesilmez alkışları hakiki resmi geçişi andırmakta idi" (Seitli, 1933: 202). 12-13 silahlı asker önlerde yürüdüğünden geride kalanların silahsız oldukları anlaşılmamıştı. *Lenkeran*'da iki kışla ele geçirilir, teslim olan Rus askerlerinin silahları alınıp serbest bırakılır. Daha sonra Astara limanından topları çıkarmak isteyen Ruslara da baskın yapıp toplar ele geçirilir ve böylece silahlar çoğaldıkça asker sayısı

⁴ Kışad - açılış

da artırılır. Burada önemli bir mesele hakkında da bilgi verilir. Teşkilat güçlendikten sonra “sıralarımıza maatteessüf bir takım şık fakat müfsit⁵ gençler yavaş yavaş sızmaya başladı. Bakü milyonerlerinin oğulları kuru yerde, başları altında atının eyeri, paltosuna bürünüp yatmakta iken bu yeni gelme gençler ipek yorganları ile geliyorlardı. Bunların şık giyinmeleri, inkılâp devrinde bulunan Bakü’ye sık sık gidip, düşman gözüne gözükmeleri her iki tarafta da çok fena tesirler bırakıyordu”. **Bu o demektir ki o gençler, hem istiklalcilerin arasına fitne sokmak hem de “ağa-bey” hükümetine karşı “işçi ve köylü hükümeti” şiarını yaymak için ayarlanmıştı.** Şöyle ki “İstihkâmları birinci geceden bırakıp gidenler, yine de o şık gençler oldular” (Seitli, 1933: 204). Ruslar Lenkeran’a hücum ettiğinde Gence’den yardıma gelenler yetişemediler diye İran hududuna geçmek zorunda kalınır. Gilan vilayetine yerleşip Gilan harekâtının önderi Mirza Küçük han (1880, Gilan – 1921, Erdebil) yardımıyla Bakü’ye Bolşeviklere giden kuvvetlerin yolu kesilir. “İşte, Azerbaycan istiklali uğrunda çalışmanın kanlı sahnesinin birinci perdesi Lenkeran hadiseleriyle kapanmıştır. Bundan sonra faaliyet Gence ile Gilan tarafına geçmişti ve birkaç ay sonra Azerbaycan’ın istiklal yıldızı burada, Gence’de doğdu” (Seitli, 1933: 205).

Milli harekâtın merkezi Gence idi. Naki beyin anlattığına göre, “Burada mahalli Rus garnizonu terki silah edildi”. Gence’ye yürüten Rus garnizonu Şamhor’da karşılandı, iki Rus fırkasının silahları ellerinden alındı. Bu savaşla Azerbaycan Cumhuriyeti’nin maddi temelleri atılmış oldu. “Kızıl ordu adıyla Bakü’de kendisine mahsus bir saltanat kurarak milli Türk duygusunu ezmeğe çalışan” “ermenî sergerdesi” Şaumyan’dan ve onun 70 binlik ordusundan kurtulmak lazımdı. “Azerbaycan’ın bağına takılan hançeri çıkarmak için Anadolu’dan kardeş kuvveti geldi. İki kardeş ordu hep bir fikir, bir mukaddes istiklal için cephede birleşti ve kendisinden belki on defa fazla bir düşman kuvveti yenerek, Hazar denizi sahiline vardı”. Artık “Azerbaycan tam müstakil yeni bir kardeş devlet olarak kurulmuştur” (Şeyhzamanlı, 1933: 228).

3. EDEBİ SÜREÇ

XX. yüzyıl başlarında mefkûre uğrunda mücadelelerin şiddetlenmesiyle edebiyatın toplumsal önemi daha fazla artmaya başladı. Cumhuriyeti hazırlayan tarihi-siyasi altyapının yanı sıra edebi muhit de son derece önemlidir. Çünkü edebiyatın beslediği manevi-psikolojik hazırlık olmadan bir millet tarihi-siyasi durum elverişli olsa bile istiklale ihtiyaç duymaz. Aslında istiklal fikrinin oluşmasında halk edebiyatının yanı sıra, **Mirza Bala Mehmetzade’nin** (1898, Bakü - 1959, İstanbul) de yazdığı gibi, “Vagif’ten başlamış Cavid’e kadar, Zakir’den başlamış Cavad’a kadar, Mirza Feteli’den başlamış Üzeyir’e kadar, “Ekinci”den “Azerbaycan” ve “Yeni Kafkasya”ya dek her bir şairin, her bir edibin, her bir gazetenin, her bir aktör ve muallimin oldukça büyük ve değerli rolleri olmuştur” (Memmedzade, 1991: 134).

Azerbaycan Yurt Bilgisi dergisindeki M.E. Resulzade ve Naki Şeyhzamanlı’nın 28 Mayıs’ı hazırlayan edebi süreçle ilgili fikirleri, edebi tenkit sahasına da katkı sağlayacak niteliktedir. Resulzade, Azerbaycan’ın hali hazırdaki edebi kültürel hayatından yola çıkarak XX. yüzyıl edebi muhitinin tarihi köklerine kadar inmiş, özellikle Mirza Feteli Ahundov’un (1812, Şeki – 1878, Tiflis) hizmetleri üzerinde durmuştur. 1905 Rus inkılâbından sonra Çarlık Rusya egemenliği altındaki bütün topraklarda başlanan sosyal aktifleşme matbu hayatını da canlandırmıştır. Resulzade’nin makalesinde, 1875’de Müslüman Doğu’da ilk gazete olan “Ekinci” ile Hasan bey Zerdabi’nin de Rusya Müslümanlarına yol açtığı anlatılmaktadır. Resulzade, Liberal ve İstiklalcî diye tanımladığı siyasi akımların bu kültürel hareketlilikle hemahenk olarak yürüdüğünü belirtmiştir (Resulzade, 1934: 165). XX. yüzyıl başlarında Ruslaştırma siyasetine karşı Türkleşme şiarı da kendi mücadelesine başlamıştı. Bu mücadeleye ilişkin yazılan edebi eserler Azerbaycan edebiyatını daha da zenginleştirmiştir.

XX. yüzyıl başlarının edebi manzarasını Naki Şeyhzamanlı şöyle çizmiştir: “Bakü’de çıkan Türk gazeteleri, Tiflis’te neşredilen Molla Nasreddin” mecmuası bu cereyanı kuvvetlendirdiği gibi, Gence’de açılan mektebi ruhani de yeni kadro hazırlıyordu. Türkiyeden getirilen muallimler burada yeni Türkçe bilen gençlik dergideki hazırlamıştı. (...) Cihan harbi başladığında bu gençlik hazırdu” (Şeyhzamanlı, 1933: 227). Resulzade’nin de belirttiği gibi, “Gence’de tesis edilen “Medreseyi-ruhaniye” vaktiyle milliyetperverlik ruhunun takviye edildiği mühim merkez idi. Buradan Azerbaycan birçok muallimler, muharrirler ve şairler kazanmıştır” (1990: 19-20). Bu okul, Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi’nin okulu idi. Bu, kendiliğinden birçok şeyi ifade ediyordu. Abdulla Sur, İdris Ahundzâde, Ali Râzi

⁵ Müfsit - fitneci, fesatçı, ortalığı karıştıran, arabozucu

Şemsizâde, Mirza Abbas Abbaszâde, Ali Nazmi gibi öğretmenlerin görev yaptığı bu okul, *Ahmet Cevat* gibi münevver bir gençlik yetiştirdi. *Mehmet Emin Yurdakul* (1869-1944), şiirlerinin konu ve şekliyle Azerbaycan'da başta *Ahmet Cevat* olmak üzere milli akımı temsil eden şairler için örnek teşkil etmekteydi. O dönem Azerbaycan'da "*Emin beyi bilmeyen bir mektepli çocuk bile yoktu*" (Cavad, 1992: 85). *Şeyhzamanlı*, makalesinde "*Şarkı mahkûmiyet altında yaşatan Ruslara ve Garp devletlerine*" *Yurdakul'un* sözleriyle sesleniyor:

Sizin olsun medeniyet dediğiniz vahşetler,

Hepinizin o uğursuz yüzünüze lanetler. (1933: 227)

Şiir, ideolojik yönden en hızlı ve en güçlü etki yaratan anlatım yoludur. Azerbaycan Yurt Bilgisi dergisindeki farklı yazılarda sıklıkla şiire müracaat edildiğini ve genelde bu şiirlerin çoğunun *Gültekin* adlı şaire ait olduğunu görebiliriz. Azerbaycan Yurt Bilgisi dergisindeki 28 Mayıs konusu da şair *Gültekin'in* bir şiiri ile biter. "*Azerbaycan muhacir şiirinin esasını koyan*" (Ehmedli, 2017: 295) *Gültekin mahlaslı şairin* aslında Azerbaycan edebiyatı bilimine kayda değer hizmetleri olan fedakâr bilim adamı *Emin Abid* olduğu uzun yıllar boyunca bilinmiyordu. Bu gerçekliği ilk defa Ali Şamil, çok sayıda delil ve arşivlerle açıklamıştır (Şamil, 1999: 15-20). **Gültekin, Sovyet işgalinden sonra Azerbaycan'ın istiklal davasının edebiyattaki bayraktarıydı. Gültekin'in şiirleri; sindirilmiş, sesleri boğulmuş Azerbaycan şairlerinin yankılı haykırışlarıydı.** Bu yüzden *Ahmet Caferoğlu* yazıyordu: "*Hele Gültekin beyin şiirlerinin kuvvet ve zarafeti, diyebilirim ki, siyasi matbuatımızdan daha fazla rağbet görebilmiştir*" (Caferoğlu, 1932: 434). *Kırımlı* da dergideki Azerbaycan istiklali anısına yazdığı makalesini *Gültekin'in* 28 Mayıs 1924'de yazdığı "*Bayrağım ve İstiklalim*" şiiriyle bitiriyor: "*Azeri şairin şu tarihi sözlerini yalnız kendilerinin değil 85 milyonu mütecaviz mahkûm milletler cephesinin aynı iman, aynı heyecan, aynı kahramanlıkla tekrarladıklarını hatırlatmak istedim...*

Kaldıkça Ruslar diyarında benim,

İntikam olacak şiarım benim!" (Kırımlı, 1933: 237)

Resulzade'nin, Gültekin şiirlerinin konu ve ideolojisi üzere yaptığı yorum da manidardır: "Gültekin'in şiirlerinde biz hakiki milli-inkılâp mücadelesinin naşidelerinin⁶ izlerini görüyoruz. Mücadelenin adaletli oluşuna ve zaferle sonuçlanacağına olan ümit, Gültekin'de adeta dini bir mahiyet alır" (1991: 81). Azerbaycan Yurt Bilgisi dergisinde *Gültekin'in*, muhacir aydınların adeta his ve duygularının tercümanı olan "*Azerbaycan İstiklali*" şiiri takdim edilmiştir. Bu şiirde *Gültekin*, istiklali "*saadet, hayat, zafer, şeref, şan, pek mukaddes bir İlah*" diye vasfeder:

İstiklal, o vatanın köksünden yükselen ay,

İstiklal, o demirden, kandan yapılmış saray,

İstiklal, o milletin parçalanan bağrından,

Gelinlerin, kızların akan gözyaşlarından

Doğulmuş pek mübarek, pek mukaddes bir "İlah"tır. (Tekin, 1934: 167)

Gönüllerde tutuşan "sönmeyen müebbet meşalesi" olan "*Azerbaycan İstiklali*", muhacir aydınlarımızın düşüncelerinin ifadesi olan bir marş gibi kabul edilmiştir.

4. CUMHURİYETİN YIKILMASI VE MÜCADELE RUHU

Azerbaycan, kendi istiklali uğrunda çok sayıda kurbanlar verdi. 28 Mayıs konulu yazılarda şehitlerimiz anılmazsa olmazdı. Muhacirler, "*28 Mayısın daha sağlam ve daha umumi bir hemalde⁷ yeniden canlanması arifesinde Azeri kardeşleri ümitle selamlarken istiklal uğrunda kurban düşmüş bütün mübarek şehitlerimizin ruhları hakkında hürmetle*" eğiliyorlardı (Kırımlı, 1933: 237).

Dergide, *Halil Hasmehmetli'nin Feteli Han Hoyski (Hoyski)* (1875, Şeki – 1920, Tiflis) anısına yazdığı ayrıca bir makale yayınlanmıştır. "*Azerbaycan'la doğmuş ve Azerbaycan'la sönmüş bir yıldız*" olan *Feteli Han'a* "*Azerbaycan'la beraber ağlamamak mümkün değildi*" (Hasmehmetli, 1933: 196). "*Aslen*

⁶ Naşide - şiir yazar, şiir okuyan

⁷ Hemal - şerik, ortak

aristokrat fakat kalben demokrat olup devletşinas ve kanuncu” olan Feteli Han, “güzel natık, kuvvetli mantık sahibi”, “derin zekâli”, “samimi milliyetperver”, “yılmaz iradeli devlet adamı idi” (Hasmehmetli, 1933: 196-197). Makalede, *Feteli Han*’ın Azerbaycan devlet kuruculuğundaki rolünün yanı sıra manevi değerlerinin, iç dünyasının güzelliğini dışına yansıtan görüntüsü üzerinde de durulur. *Hasmehmetli*’ye göre, milli uyanış döneminde yalnız bu kadar âli nitelikleri ve müspet vasıfları olan, *Kafkasya*’da bu denli şöhret ve hürmeti olan birisi insanları etrafına toplayarak **“müştereken milli kuruluşa sağlam bir temel atabilir”** (1933: 197). **“Kırmızı emperyalizmin kaba istilası”** ile **“Azerbaycan istiklalinin düşmanları, Azerbaycan mefkûresinin zehirli katilleri kanlı ellerini merhuma uzattılar. Ve onu sırf kendi milletine hizmet ettiğinden ve ülkesine olan derin merbutiyet⁸ ve aşkıandan dolayı, ana toprağından uzak gurbet ellerinin sokağında acıklı bir surette katlettiler. Milli bir cumhuriyetimizin temelli bir banisi, sevgili arkadaşımız, sokak arkasından katil ve makhur⁹ milletin kurşuniyle, istiklaliyete gözünü kapattı. (...) Bu gaip milli cumhuriyetin münevver zümresinin bel kemiğine indirilen darbelerin belki en hassası ve ilki idi”** (1933: 198). Milli ülkü uğrunda canını kuyan *Feteli Han*’ın intikamı ancak bu yolda emin adımlarla yürümekle alınabilir. *Hasmehmetli*, Azerbaycan istiklale kavuştuğunda memleketin gerçek milli evlatlarının merhum *Feteli Han*’ın naşını, **“onun kalbimizde yaşayan aziz ruhiyle beraber”** vatanına nakledeceklerini, ona **“iftiharlı bir abide”** dizeceklerini temenni eder (Hasmehmetli, 1933: 198). Yeri gelmişken, M.E. Resulzade de 1934 yılında Paris’te öldürülen *Ali Merdan Bey Topçubaşı*’nın mezarı başında yaptığı konuşmada aynı tarz ifadeler kullanmıştır (Resulzade, 1934: 37). Genel olarak mezarların nakli meselesi tartışmalı konu olsa da anıt konusunda Azerbaycan’da yapılacak işlerin sayısı oldukça çoktur.

Kırım’nın makalesinde Cumhuriyetin yıkılma sebepleri ve Cumhuriyet yaşasaydı Türk dünyasının neler kazanacakları üzerinde durulur: Azerbaycan istiklali yıkılmasaydı onun **“maddi-manevi yükselişi, kudreti”** **“en yüksek kemaline kavuşacaktı”, “bugün bütün Kafkasya ve bütün Türklük neler, neler kazanacaktı...”** (1933: 235). *Kırım*’ı, Azerbaycan istiklalinin düşürülmesine *Bakü* petrolünün neden olduğu ve Rusya’nın petrolden asla vazgeçemeyeceği fikrini savunanlar için şöyle der: **“Zaten bütün Rus emperyalistleri “Şimali Kafkasya’nın zengin petrol kuyuları, Gürcistan’ın madenleri, Ukrayna’nın, İdil, Ural’ın, Türkistan’ın zenginlikleri olmadan Rusya nasıl ayakta durabilir... Kırım elinden çıkarsa Rusya nasıl nefes alabilir... Bunların hepsi ve hatta bunlar komşu olan memleketleri bile Rusya’ya ilhaki zaruridir” demiyorlar mı?”** (1933: 235). *Kırım*’ı, mantıklı tahliller sonucunda, Azerbaycan istiklalinin yalnızca *Bakü*’den dolayı yıkılmadığı kanaatinde olduğunu söyleyerek, bu sürecin zincirin önemli bir halkası olduğu düşüncesini savunur. Aynı zamanda hatalara da değinerek, **“hepimiz düşmandan, düşmanın siyasi, askeri manevralarından gafildik”** der, bütün mahkûm halkların Rus hapishanesini aynı ve tek hamleyle yıkabileceklerini katiyen anlamadıklarını vurgular. **“Hatta kendi içimizde bile düşmanın renginin değişmesinden, programından medet umanlar ve Rus emperyalizminin daha kanlı ve daha korkunç bir şekilde hepimize saldırmak için ayaklanmakta olduğunu görmeyenler bile vardı...”** (1933: 236). Rus emperyalizminin ilk silahı - çar dönemindeki gibi milletleri parçalamak, diğer silahı - emperyalist zincirinin bütünlüğünü korumaktı. Bu yüzden *Kırım*’ı şöyle sonuca varmıştır: **“Bütün mahkûm milletler kurtulmaksızın Kafkasya kurtulamazdı”**. Yalnızca **“Tarihin ve zamanın bizim lehimize ve düşman aleyhine yürüdüğünü”** unutmamak gerekir ve bu, en büyük tesellimizdir (1933: 237).

Muhacirler, Cumhuriyetin hüsranlı bitişiyile ilgili konulardan bahsederken asla mücadele ruhundan taviz vermemişler. Hatta *Hasmehmetli*’nin *Feteli Han* anısına yazdığı hüznü makalesinde bile istiklale olan kati inamı görebiliriz: **“Şüphesiz, bir gün gelecek, Azeri Türkleri de milli cumhuriyetin bu fetret¹⁰ devrinden kurtulmuş olacaktır** (1933: 198). Muhacirlerin yazılarında bazen bir sabırsızlık ve isyan baş kaldırışı da görülmektedir: **“Artık yeter, Rus’tan çektiğimizi bizim kadar kimse bilmez ve kimseye hatta düşmanlarımızın bile bilmesini arzu etmeyiz. (...) Varsın Rusya “mujiki”¹¹ kendi göbeğinde saltanatını kursun, bize - Azerbaycan Türklerine, yalnız ve yalnız, karlı dağlarımız, hür ülkemiz lazımdır, onu alacağız, çünkü bizimidir”** (Şeyhzamanlı, 1933: 229).

Azerbaycan Cumhuriyeti anısına İstanbul’daki toplantı ve ziyafet hakkında bilgi verilen *Haberlerde*, *Halil Hasmehmetli* tarafından açılan resmi toplantıda *Azeri kolonisi (Göçmen Topluluğu)*, *Milli Azeri*

⁸ Merbutiyet - bağlılık

⁹ Makhur - Allah’ın gazabına uğramış.

¹⁰ Fetret devri - bunalım devri

¹¹ Mujik - Rus köylüsü

Talebe Birliği, Azeri Matbuatı namına Azerbaycan Cumhuriyeti dönemi, Türkçülük ve istiklal hakkında nutuklar söylendiği yazıyordu. Özellikle *Türkistanlı Osman*¹², *Dr. Salih*¹³ ve *Tevfik beylerin*¹⁴ canı dilden konuşmalarının dikkat çekici olduğu belirtilmekteydi. Türk halklarının meşakkatli hayat yolu olan münevver aydınlarını ister matbuat ister etkinlikler olsun, bir arada tutan kutsal ülküleri idi. *Haberlerde*, toplantıdan sonra *Milli Azeri Talebe Birliği* idaresinde Halk evinde akşam saat 6-11 arası musikili, pastalı, çaylı ziyafet yapıldığı yazıyor. “*Muhtelif muhacir Türk kavimlerinin milli eğlenceleri ile ziyafette iştirakleri, meclise adeta bir Türk vahdeti evsafını bahşetmişti*” (Haberler, 1933: 270). Azerbaycan ve Türkiye'nin talebe birlikleri, istiklalin yeniden yaşanacağına olan imanları ve kati inanları ile muhacirlerin gönüllerini teselli etmişti.

Dergideki *Başyazılarda*, Azerbaycan Şarkın kapısı olarak nitelendirilmiş, Azerbaycan'ın istiklalinin Türk dünyası için öneminden bahsedilmiştir. Yazılarda, iki yıl sonra “*ihiyar tarihin imtihana çektiği*” Türk cumhuriyetlerinin birer birer sukutu, fakat bu sefer de Türkiye Cumhuriyetinin doğuşu; 1920 işgalinden sonra ümitlerin ölmediği; Cumhuriyetin “*sağlam kalbi*”nin daha durmadığı; milli mücadelenin devam ettiği gibi meseleler gündeme getirilmiştir (Başyazı, 1933: 193-195; 1934: 161-162). Evet, “*Tarih iki öz kardeşe tamamıyla zıt istiklal yolları çizmiştir. Birinin saadet yılı ötekisinin felaket senesi olmuş; Azerbaycan doğmuş, Osmanlı İmparatorluğu sönmüş; aksine Türkiye Cumhuriyeti hayata başlamış; Azerbaycan istiklali Türkün elinden alınmıştır*”. Muhacirlerin takip ettiği yol, Türkiye ve Azerbaycan'ı - “*bu iki kardeş ülkeyi hakiki Türk tarihi yoluna götürecektir*” (Başyazı, 1934: 162) yoldur.

5. SONUÇ

Kimler mefkûreci olabilir? Bu soruyu *Kırimer (Kırımlı)* şöyle yanıtlamıştır: “*bunun için esas olan şeyler hayata esir olmamak; hayatta diğerlerine faydalı olmaktan zevk duyacak yaratılışta olmak; merhamet, fazilet gibi duygulara müsait bulunmak ve kendi milli varlığının mukadderatına bir bağlılık duymak gibi vasıflardır. Mefkûre bunları kuvvetlendirir. Fakat bunlarsız doğmaz, kuvvetlenemez*”. Mefkûreler “*ancak hayata ümitle bakan, diğerlerini kendisinden çok düşünen iyi kalplerde doğar. Onun kuvvetle inkişafı ise ancak mefkûrenin, ideolojisinin işlenmesi, sağlam emeldaşlar gibi müsait muhitler bulması ile temin edilir*” (Kırimer, 1965: 75-76). Sovyet rejimini arkasında bırakıp Türkiye'ye gelen muhacirler, “*Sovyetlerdeki (Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan /Sibirya Türk Devletleri: Başkurdistan, Çuvaşistan, Tataristan/, Müslüman Kafkas Halkları ve Azerbaycan) bütün Müslüman Türk halklarının bütünlüğünü kucaklamanın yanı sıra bu halkların Anadolu Türklüğü ile bağlılığının (bağlılığını ispatlamışlardır) bölünmez bütünlüğünü ortaya koymuşlardır*” (Bayraktar, 2013: 326). Evet, Türk dünyasının bütün münevver aydınları bu yolu takip etmişlerdi. *V. Sultanlı'nın*, “*Resulzade'nin yaratıcılığı bir külli halinde edebi ve siyasi ideallerin karşılıklı vahdeti, uzlaşması ve birbirini tamamlamasıdır*” (1996: 130) fikrini diğer muhacirlerimiz için de söyleyebiliriz. “*Genel olarak Azerbaycan'ın milli ideolojisi, tarihi, edebiyatı, medeniyeti, mevcut durumu ile bağlı ayrı ayrı muhacirlerimizin yazdığı eserler, yaptıkları tahliller bütünlükte birbirini tamamlayan, boşluğa yer bırakmayan, neticede vatanımız hakkında dolgun izlenim yaratmayı başaran mükemmel sistem gibi görünmektedir*” (İbrahimli, 1996: 231). Sanat-kültür dergisi olan *Azerbaycan Yurt Bilgisi*'nin gördüğü işler de mükemmel bir sistem halindeydi. Dergi, her ne kadar siyasete karışmadığını ilan etse de yayınladığı yazılarda, özellikle tarih, edebiyat ve coğrafya ile ilgili konularda Rus sömürgeciliğine değinmiş, kanlı Sovyet rejimine duyduğu nefret hissini bastıramamıştır. *Azerbaycan Yurt Bilgisi* dergisinin genel ideolojik yönüne baktığımızda Türk halklarının istiklale kavuşacaklarına ve yeniden hürriyet elde edeceklerine olan kesin inam, 28 Mayıs anısına yazılan makalelerde daha bariz şekilde görülmektedir. Bu bakımdan *Resulzade*'nin aşağıdaki sözleri manidardır: **Azerbaycan, “duyduğu bin bir ıstıraptan sonra arzulanacağı hürriyet ve istiklale kavuşacak, şair Gültekin'in bu beyitini zafer**

¹² *Türkistanlı Osman* - Buhara Cumhuriyeti'nin ilk ve son cumhurbaşkanı *Osman Kocaoğlu'dur* (1878, Oş - 1968, İstanbul). *Osman Kocaoğlu* 1922 Rus işgali zamanı Afganistan'a geçer, Rusya, Afgan hükümetini Osman beyi sınır dışı etmeye mecbur bırakınca 1923'te İstanbul'a gelir, kendisine milletvekili maaşı bağlanır. Dergi ve gazetelerde, konferanslarda Sovyetler Birliği'nin Türkistan'daki sömürgecilik politikalarını eleştirdiği için Sovyetlerin baskısı üzerine 1938'de Türkiye'den de sınır dışı edilir. Önce Polonya'ya, daha sonra İran'a gider. Türkiye'ye 1945'te II. Dünya Savaşı bittikten sonra dönebilir. 1951-1957 yıllarında Pakistan'da bulunan Osman Kocaoğlu daha sonra yine Türkiye'ye döner ve 1968'de İstanbul'da vefat eder.

¹³ *Dr. Salih*'in kimliğini maalesef açıklığa kavuşturamadık.

¹⁴ *Tevfik Bey* - *Milli Türk Talebe Birliği*'nin (MTTB) 1931-1933 yıllarındaki genel başkanı, Adnan Menderes dönemindeki Milli Eğitim Bakanı *Ahmet Tevfik İleri'dir* (1911, Hemişin- 1961, Ankara). MTTB, 1916 yılında Darülfünun öğrencileri tarafından kurulur, 1936'da izinsiz yapılan Hatay mitingi nedeniyle kapatılarak 1946'da yeniden açılır, faaliyetini 1980'e kadar sürdürür. Tevfik İleri, 1960 devriminde tutuklanarak idamına karar verilir, cezası ömürlük hapse çevrilir. 1961'de hastaneye kaldırılan Tevfik İleri, hastanede vefat eder.

sevinçleri içinde tekrar edecek” (1991: 86). *Resulzade*'nin burada dile getirdiği şiir, kendisinin 28 Mayıs 1953'de *Amerika'nın Sesi* radyosundan Azerbaycan halkına seslenirken konuşmasının sonunda söylediği şiirdir:

Sen bizimsen, bizimsen, durdukça bedende can,

Yaşa, yaşa, çok yaşa, ey şanlı Azerbaycan. (Resulzade, 1953)

Resulzade'nin söylediği gibi, Azerbaycan tekrar bağımsızlığına kavuştuktan sonra, özellikle bu yıl - Azerbaycan Cumhuriyetinin 100. Kuruluş yıldönümünde bu beyit sürekli “*zafer sevinçleri içinde tekrar*” edildi.

Son dönemlerde Azerbaycan Cumhuriyeti (1918-1920) ve muhacir aydınlarla ilgili araştırmalar hızla artmaktadır. Her bir yeni çalışma, mükemmel olmasa bile, içinde konu araştırmacıları için saklı bir şeyler barındırır veya en azından onlara aradıklarını bulmak için gereken yönü tarif eder. Bu açıdan bakıldığında, yapmış olduğumuz çalışmanın ileride konu araştırmacıları için faydalı olacağını umuyoruz.

KAYNAKÇA

ALPAGUT, A. (2012)., *Hayatımın Hikâyeleri*, Ankara: Bengü Yayınları.

BAŞYAZI (1933), 28 Mayıs 1918. Milli Azerbaycan Cumhuriyetinin 15 yıllığı, *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, İstanbul: Bürhaneddin Matbaası. Yıl: 2 (17), 193-195.

BAŞYAZI (1934), 28 Mayıs 1918, *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, Yıl: 3 (29), İstanbul: Bürhaneddin Matbaası, 161-162.

BAYRAKTAR, R. (2013). Türkistanlı Aydınlarımızın Siyasi ve Yayın Mücadelesi: Mustafa Çokayoğlu ve Etraftakiler. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (39), 307-336.

CAFEROĞLU, A. (1932), Azeri Edebiyatında İstiklal Mücadelesinin İzleri, *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, Yıl: 1 (12), İstanbul: Bürhaneddin Matbaası, 426-434.

CAVAD, Ə. (1992). *Seçilmiş Əsərləri*, 2 cildə, II c., Bakı: Azər nəşr.

ƏHMƏDLİ, B. (2017), *Azərbaycan Mühacirət ədəbiyyatı: təşəkkülü, problemləri, şəxsiyyətləri*, Bakı: Elm və təhsil.

HABERLER (1933), *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, Yıl: 2 (18), 270-272.

HASMEHMETLİ, H. (1933), 28 Mayısın Büyük Kurbanı: Fetheli Han, *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, Yıl: 2 (17), İstanbul: Bürhaneddin Matbaası, 196-198.

İBRAHİMLİ, X. (1996), *Azərbaycan Siyasi Muhacirəti*, Bakı: Elm.

KIRIMLI, C.S.A. (1933), 28 Mayıs Münasebetiyle, *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, Yıl: 2 (17), İstanbul: Bürhaneddin Matbaası, 235-237.

KIRIMER, C.S. (1965), *Mefkûre ve Türkçülük*, (der: İbrahim Otar), İstanbul: Türkçü Betik.

MƏMMƏDZADƏ, M.(1991), Azərbaýcan Milli Xartiyası, *Azərbaycan Dərgisi*, (4), 133-148.

МИЛЮКОВ, П.Н. (1991), *Воспоминания*, Москва: Политиздат.

RESULZADE, M.E. (1934), Milli Azerbaycan Harekâtının Karakteri, *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, Yıl: 3 (29), İstanbul: Bürhaneddin Matbaası, 163-166.

RESUL-ZADE, M.E. (1934), Ali Merdan Beyin mezarı başında, *Kurtuluş*, Berlin: Milli Azerb. Nesr. mevkude serisinden: Nr.325, Yıl:1 (2), 35-37.

RƏSULZADƏ, M.Ə. (1990), *Azərbaycan Cümhuriyyəti*, Bakı: Elm.

RƏSULZADƏ, M.Ə. (1991), *Əsrimizin Siyavuşu. Çağdaş Azərbaycan Ədəbiyyatı. Çağdaş Azərbaycan Tarixi*, Bakı: Gənclik.

RESULZADE, M.E. (1953). Kendi Sesinden Azerbaycan 28 Mayıs 1953 Seslenişi <https://www.youtube.com/watch?v=a4Ebe-c56pM> TRT Avaz (29.07.2015).

- SEİTLİ, M. A. (1933), 28 Mayıs İstiklal yolunda Azeri Telebeleri, *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, Yıl: 2 (17), İstanbul: Bürhaneddin Matbaası, 199-205.
- SULTANLI, V. (1996), *Ağır Yolun Yolçusu (Məhəmməd Əmin Rəsulzadə'nin Həyatı və Ədəbi Fəaliyyəti)*, Bakı: Azərneşr.
- ŞAMİL, A. (1999), Üzağlığı doğuran misralar və ya “Gültəkin” kimdir, *Gültəkin- Əmin Abid. Buzlu Cəhənnəm*, Bakı: Günəş, 8-22.
- ŞEYHZAMANLI, N. (1933), 28 Mayıs Münasebetiyle, *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, Yıl: 2 (17), İstanbul: Bürhaneddin Matbaası, 225-229.
- TEKİN (1934), Azərbaycan İstiklali, *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, Yıl: 3 (29), İstanbul: Bürhaneddin Matbaası, 167.